

Moğol Hanlarını Karşı Karşıya Getiren Savaş: *Terek Nehri Muharebesi (1263)*

Erhan Ateş*

Giriş

Tarihleri milattan önceki devirlere kadar uzanan ve kurdukları devletler vasıtasıyla tarihte iz bırakan Moğollar, XIII. yüzyılın başlarında Temuçin'in Moğol İmparatorluğu'nu kurmasıyla dünya tarihinde önemli bir rol oynamaya başlamışlardı. Uzun mücadelelerin ardından bütün Moğol kavimlerini tek bir çatı altında toplamayı başaran Temuçin, 1206 yılında düzenlenen *kurultay*da “Cengiz” unvanını almıştı. Bu tarihten itibaren gerçekleştirdiği seferler neticesinde elde ettiği başarılarla, tarihteki en büyük imparatorluklardan bir tanesini kuran Cengiz Han (1260-1227), 1227 yılında hayatını kaybettiğinde geride çok güçlü ve büyük bir imparatorluk bırakmıştı.¹

Cengiz Han hayatını kaybetmeden önce ülkesini oğulları arasında paylaşmıştı. Buna göre oğullarından Cuci'ye Aral Gölü'nün kuzeyinden Saksin ile Bulgar iline kadar olan yöre ile “Moğol atlarının ayak bastığı yere kadar” olan bölgeyi, Çağatay'a eski Karahıtay topraklarını kapsayan bölge ile Isık Göl, Çu ve Talas bölgelerini; Ögedey'e Balkaş Gölü ile Altay arasındaki İrtiş ve İmil bölgelerini; küçük oğlu Toluy'a ise odçigin (ocak sahibi) olarak baba ocağını yani Karakurum Dağı ile Onon membaı arasında kalan bölgeyi vermişti.² Cengiz Han'ın ölmeden böyle bir paylaşım yapması, taht kavgalarını azalttığı gibi, ele geçirilen toprakların yönetimini de kolaylaştırmıştı.³ Çünkü Moğol İmparatorluğu XIII. yüzyılın orta-

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, er-han18@hotmail.com ORCID: 0000-0002-0125-0699

1 Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *DİA*, 30 (2005), s. 225-226; Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *DİA*, 7 (1993), s. 367-368; W. Barthold, “Cengiz Han”, *İA*, 3 (1977), s. 91-97; İlyas Kemaloğlu, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizsoğulları*, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, s. 31-37.

2 Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001, s. 252; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalçık, Ankara 2011, s. 264-265; Abraham Constantin Mouradgea D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Ekrem Kalan, İstanbul 2014, s. 169; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017, s. 85-86.

3 Kemaloğlu, agm., s. 38.

larına doğru, artık tek bir merkezden idare edilemeyecek kadar büyük bir devlet haline gelmişti. Bu nedenle ülkeyi idari olarak bölmek elzem bir hâle gelmişti. İdari zorluğun mecbur ettiği bu taksimat ile ortaya çıkan bölgeler, daha sonraki dönemlerde hanedan içerisindeki anlaşmazlıkların artmasına paralel olarak, bağımsız devletler haline dönüşeceklerdir.⁴

Terek Nehri Muharebesi, uzun bir tarihsel süreç içerisinde meydana gelmiş olan hadiselerin bir sonucudur. Öyle ki iki taraf arasındaki bazı sorunlar, kuruldukları dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu nedenle, savaşın sebeplerini tam olarak anlayabilmek için, bu devletlerin kuruluş aşamalarına kadar inmek elzemdir. Moğol, İlhanlı ve Altın Orda devletleri tarihine dair yapılmış bazı çalışmalarda, bu konuya ilişkin çeşitli bilgiler verilmiştir.⁵ Ancak bunların hiçbirisi, doğrudan bu konuya hasredilmemiştir. Bizim amacımız, bu çalışmalarda verilen bilgilere ek olarak eksik olarak gördüğümüz bazı noktaları tamamlamak, detaylara inerek tartışmalı konuları daha da açmak ve bilgileri sistematik bir şekilde sunmaktır.

Savaşa Götüren Tarihsel Süreç ve Sebepler

Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci, daha babası hayattayken 1227 yılında ölmüş, babasının kendisine miras bıraktığı yerler oğlu Batu'ya kalmıştı. Batu'nun Deşt-i Kıpçak'ta han ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, yukarıda ifade ettiğimiz gibi Cengiz Han da hayatını kaybetmişti.⁶ Cengiz Han'ın ölümünün ardından, 1229 yılında yeni hanı belirlemek amacıyla dört oğlu, torunları ve devletin bütün ileri gelenlerinin katılımıyla büyük bir *kurultay* toplamıştı. Bunun sonucunda Cengiz Han'ın vasiyetine uygun olarak, oğullarından Ögedey (1229-1241) büyük Moğol hanı olarak seçilmiştir.⁷

Ögedey büyük han olarak Moğol tahtına çıktıktan sonra içerde düzeni sağlamış ve bir süredir duraksamış olan seferleri yeniden başlatmıştı. 1231'de Curmagun

4 Özgüdenli, "Moğollar", s. 226.

5 Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017; İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-khāns", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, 5 (1968), s. 303-422; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 1995; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001.

6 Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2003, s. 35.

7 H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasatı Cengiz ve Hülâgü Dönemleri*, İstanbul 2005, s. 187-188; D'Ohsson, *age.*, s. 172-173; Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Ankara 2017, s. 109; Fahreddin, *age.*, s. 35; Roux, *age.*, s. 252-253.

Noyan'ı Yakın Doğu'yu ele geçirmesi için İran'a gönderen Ögedey, kendisi de Çin'e hareket etmişti. Curmagun Noyan buralarda önemli başarılar kazanarak Yakın Doğu'da Moğol hâkimiyetinin önünü açarken Ögedey, Kuzey Çin'de Kin Devleti'nin başkentini ele geçirmekteydi. Bir diğer Moğol ordusu ise Kore'yi zapt ediyordu. Bu dönemde Deşt-i Kıpçak'ta da önemli başarılar elde edildiğini görmekteyiz. İçerisinde pek çok Moğol şehzadesinin de yer aldığı Moğol ordusu, Cuci'nin oğlu Batu (1227-1256) önderliğinde Deşt-i Kıpçak'ta önemli başarılar elde etmiş ve Viyana önlerine kadar giderek Avrupa'nın önemli bir kısmını ele geçirmişti. Avrupa içlerinde seferlerine devam ettiği sırada, 11 Aralık 1241'de Ögedey Han'ın hayatını kaybettiğini haber alan Batu Han, Deşt-i Kıpçak seferlerini durdurmak zorunda kalmıştı.⁸ Ögedey'in ardından aynı sene içerisinde Çağatay Han'ın (1227-1241) da hayatını kaybetmesiyle Batu Han, Cengiz Hanedanı'nın en yaşlı ve itibarlı kişi konumuna gelmiş ve daha rahat hareket etmeye başlamıştı. Bunun neticesinde İrtiş boylarından başlayıp Aral Gölü'nün kuzeyindeki yerleri de içerisine alan ve Kama, İdil havzası, Özü boyu ile Turla bölgesine kadar uzanan geniş bir sahada, merkezi Saray şehri olan Altın Orda Devleti'ni kurmuştu.⁹

Ögedey Han'ın hayatını kaybetmesinin ardından Moğol İmparatorluğu'na bir süre karısı Töregene (1241-1246) Hatun naiplik yapmıştı. Beş yıl boyunca devleti idare eden Töregene Hatun, yönetimi daha sonra 1246'daki *kurultay*da büyük han seçilen oğlu Güyük'e (1246-1248) bırakmıştı.¹⁰ Geçmişte yaşadıkları bir olaydan dolayı Batu Han ile arası iyi olmayan Güyük Han'ın,¹¹ Elçigidey aracılığı ile Azerbaycan'ın da içerisinde yer aldığı batıdaki Moğol tabilerinin vergilerinin doğrudan merkez Karakurum'a ödenmesini emretmesi ve bu yöndeki bazı faaliyetleri, Batu Han'ı oldukça rahatsız etmişti. Bunun üzerine Batu Han, ülkedeki *darugalar*¹² ile Tebriz, Meraga ve Hemedan'daki diğer memurları ülkeden kovmuştu. Bu hareket Güyük ile Batu Han'ı savaşın eşiğine getirse de Güyük Han'ın 1248 yılındaki ani ölümü, Moğolların kardeşkanı dökmelerinin önüne geçmişti.¹³ Batu Han böylece

8 Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *DİA*, 34 (2007), s. 21; Kemalöglü, agm., s. 39-40; Fahreddin, *age.*, s. 15-18, 35-39; Roux, *age.*, s. 273-294.

9 Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, 2 (1989), s. 539.

10 Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", *Turkish Studies*, 3/1 (2008), s. 254-255; D'Ohsson, *age.*, s. 220-223; Roux, *age.*, s. 298-302; Kemalöglü, agm., s. 41.

11 Özgüdenli, "Moğollar", s. 226; İlyas Kamalov, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003, s. 21.

12 Moğol idari teşkilatında idari, askerî ve malî yetkileri olan büyük memurlara verilen unvandır. Bkz. Fuad Köprülü, "Daruga", *İA*, III (1977), s. 486; Abdulkadir Yuvalı, "Daruga", *DİA*, 8 (1993), s. 505-506.

13 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 198.

bölgedeki haklarına hiçbir şekilde zarar gelmesine izin vermeyeceğini göstermiştir. Güyük'ten sonra dul eşi Oğul Kaymış Hatun (1248-1251) bir süre Moğol tahtı üzerinde etkili olmuştur. Buna rağmen, bu sırada Cengiz Hanedanı'nın en yaşlı üyesi olan ve Güyük'e duyduğu düşmanlıktan dolayı Ögedeyleri devre dışı bırakmak isteyen Batu Han'ın desteğini alan Mengü Han (1251-1259), 1 Temmuz 1251'de toplanan *kurultay* neticesinde büyük Moğol hanı olarak seçilmiştir.¹⁴ Mengü Han büyük Moğol hanı olarak tahta çıktıktan sonra, hem merkezî idareyi güçlendirmek hem de doğu ve batı yönünde ülkenin sınırlarının genişletilmesini sağlamak amacıyla, kardeşlerinden Kubilay'ı (1260-1294) Çin'e, Hülegü'yü (1256-1265) ise Yakın Doğu'ya sefere göndermişti.¹⁵ İçerisinde Cengiz Hanedanı'nın farklı kollarından fertlerin de yer aldığı Moğol ordusunun beşte birlik kısmıyla birlikte, Yakın Doğu'ya doğru harekete geçen Hülegü'nün¹⁶ görevi, İsmaililerin ortadan kaldırılması, Abbasi halifeliğinin hâkimiyet altına alınması ve Mısır ile Suriye'nin ele geçirilmesiydi.¹⁷ Kemalolu'na göre onun hedefi ayrıca bölgedeki Moğol hâkimiyetini resmileştirmektir. Çünkü buradaki pek çok devlet, Moğolların üstünlüğünü tanısa da idari bir yapılanmaya gidilmemişti. Bölge yönetimi *noyan*ların elindeydi. Cengiz oğulları diğer bölgelerde olduğu gibi burada da idareyi ellerine almahydılar.¹⁸ Ceyhun Nehri'ni geçerek 1255'te Semerkand'a giren Hülegü, bölgedeki pek çok hükümdarın ve emîrin kendisine tabiiyet bildirmesinin ardından, 1256'da önce İsmaililerin merkezi Alamut'u, daha sonra da bölgedeki diğer İsmailî kalelerini kontrol altına almış ve 1256 yılında burada Büyük Moğol İmparatorluğu'na bağlı üçüncü ulusu kurmuştur.¹⁹ 1256 yılında merkezi Tebriz olarak kurulan bu devlet,

14 Roux, *age.*, s. 314-316; Özdemir, *age.*, s. 207; Durak, *a.g.m.*, s. 256; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 52; Kemalolu, *a.g.m.*, s. 43.

15 Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejanı, Ankara 2013, s. 13; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s. 497-498; Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s. 59; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgü", *DİA*, 18 (1998), s. 473; Özgüdenli, "Moğollar", s. 226; Abdülkadir Yuvalı, "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. y.y.)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1988), s. 71; Roux, *age.*, s. 320; Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 44; Hayrunnisa Alan, "İlhanlılar", *Avrasya'nın Sekiz Asır Çengiz oğulları*, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemalolu, İstanbul 2016, s. 160; İlyas Kemalolu, *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Elkesi-*, İstanbul 2015, s. 68; Ayşe D. Erdem Kuşçu, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", *Türkler*, 8 (2002), s. 364.

16 Spuler, *age.*, s. 59; Roux, *age.*, s. 324; Kamalov, *age.*, s. 33.

17 Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, XXII (2000), s. 103; Yuvalı, "Hülâgü", s. 473.

18 Kemalolu, *agm.*, s. 44.

19 Spuler, *age.*, s. 60-61; Kuşçu, *agm.*, s. 365; Yuvalı, "Hülâgü", s. 473; Kemalolu, *agm.*, s. 44.

Hülegü'nün taşıdığı unvana nispetle İlhanlılar olarak anılmıştır.²⁰ Altın Orda Devleti'nin taht kavgaları sebebiyle içerisine düştüğü karışıklık ortamından faydalanan Hülegü, Tebriz'i başkent yaparak Azerbaycan'ı kendine ait olarak gören Altın Orda Devleti'ni karşısına almış ve Cuci Ulusu'nun Azerbaycan üzerindeki hak iddialarını kabul etmediğini göstermişti.²¹ Cuci oğulları, hem Batu Han'ın askerlerinin bu sefer sırasında Azerbaycan'ı ele geçirmelerine, hem de Cengiz Han'ın ölmeden önceki "Moğol atlarının ayak bastıkları yerlere kadar olan ülkeler Cuci Ulusu'nundur" şeklindeki vasiyetine dayanarak, Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia ediyorlardı.²² Tarihçi Vassâf bu bilgiyi doğrularcasına, Derbend'in Cuci'nin kışlık ordugâhı olduğunu ve bu hanedan mensuplarının daha sonra Arran'a kadar akınlar yaptıklarını, bu yüzden de Arran ve Azerbaycan'ı kendi ülkelerinin bir parçası olarak gördüklerini söylemektedir.²³ Hülegü'nün Tebriz'i başkent olarak seçmesinin birinci nedeni, Altın Orda Devleti'nden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı, kuzeyde büyük bir ordu bulundurma düşüncesiydi. Bu yüzden burayı başkent yaptıktan sonra bölgeye büyük bir kuvvet yerleştirmişti. İkinci sebebi, Azerbaycan'ın geniş otlakları üzerindeki hak iddiası, üçüncü sebebi ise buranın İran'ın en büyük tatlı su kaynağı olan Urmiye Gölü'nün çok yakınında yer almasıydı. Bu zengin bir su kaynağı demekti.²⁴

Otlaklara oldukça önem veren Moğolların buraların kullanım haklarını ele geçirme isteği, Moğol hanlarını karşı karşıya getiren sebeplerden bir diğeri idi.²⁵ Hülegü, Azerbaycan'daki otlaklara oldukça değer vermektedir. Öyle ki Moğollar, kışlak olarak Mugan bozkırını, yaylak olarak ise Karabağ'ın eteklerindeki otlakları çok seviyorlardı. Bunun yanında Hülegü ve halefleri Azerbaycan şehir ve köylerindeki sanayiye, bilhassa da dokumacılığa çok önem vermektedirler.²⁶ Bu dönemde uluslararası ticaret yolları, Hazar Denizi'nin güneyinden veya kuzeyinden geçmekteydi. Buranın kuzeyi Berke'nin, güneyi ise Hülegü'nün elindeydi. Batı Asya'nın Müslüman ülkeleri, kendi topraklarından da geçtiği için güney yolunu tercih edi-

20 Yuvalı, "İlhanlılar", s. 102.

21 Kafalı, *age.*, s. 56; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 198; Kamalov, *age.*, s. 41.

22 A. Yu. Yakubovskiy, *Altınordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara 1976, s. 59; Kafalı, *age.*, s. 52; Kamalov, *age.*, s. 34; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Tarihte Tebriz*, Ankara 2014, s. 68.

23 *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, yay. 'Abdu'l-Muhammed Âyetî, Tehran 2004, s. 27-28.

24 Aydoğmuşoğlu, *age.*, s. 70.

25 Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları" *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul 2013, s. 246.

26 Yakubovskiy, *age.*, s. 58-59; Kamalov, *age.*, s. 36; Aydoğmuşoğlu, *age.*, s. 68.

yor ve zenginleşiyorlardı. Uzak Doğu'nun ticari mallarını Kızıldeniz'e çekmeye çalışan Memlûkler ise en büyük rakipleri İlhanlıların ticaretine zarar verebilmek için ticaret kervanlarının kuzeyden geçmesini arzuluyorlardı.²⁷

Mengü Han, imparatorluğu idare ettiği dönemde, tahta geçmesine yardımcı olan Batu'nun Azerbaycan ve diğer yerlerdeki haklarına saygı duymuş ve Güyük Han devinde görevden alınmış *darugaları* tekrar eski görevlerine iade etmişti.²⁸ Bu dönemde Altın Orda Devleti, Tebriz, Merâğa ve Hemedan'ın vergilerini toplamaya devam etmiştir. Bu durumdan rahatsızlık duyan Hülegü'ye göre İlhanlılar ile Altın Orda Devleti arasındaki sınır, Kafkas Dağları ile Derbend'den geçmektedir.²⁹

Batu Han'ın 1256 yılı başlarında hayatını kaybetmesinin ardından Altın Orda Devleti tahtına oturan büyük oğlu Sartak, kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiş, yerine ise kardeşi Ulakçı geçmişti. Ulakçı'nın da aynı sene içerisinde hayatını kaybetmesi üzerine Altın Orda tahtı bir süre vârisiz ve boş kalmıştı.³⁰ Bunun üzerine harekete geçen bazı devlet adamları, İlhanlı Hükümdarı Hülegü Han'a "kılıcsız kın ve yakasız gömlek" göndererek, Batu Han'ın tahtının sahipsiz kaldığını haber vermişlerdi.³¹ Ancak Batu Han'ın kardeşi Berke (1256-1266) önce davranarak tahtı ele geçirmiş ve Altın Orda Devleti'nin yeni hükümdarı olmuştur.³² Berke hanlık makamına oturmadan önce Buhara'ya gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında temas kurduğu Seyfeddin Bâherzi'nin tesiriyle Müslüman olmuştur.³³ Böylece ilginç bir durum ortaya çıkmıştı. Çünkü Berke Han, halkı Müslüman olmayan bir ülkede Müslüman bir hükümdarken Hülegü Han, halkı Müslüman olan bir ülkede Müslüman değildi.³⁴ Bu din farklılığından doğan anlaşmazlıkların her iki tarafı

27 Roux, *age.*, s. 358.

28 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 198; Kafalı, *age.*, s. 52; Kamalov, *age.*, s. 33.

29 Kafalı, *age.*, s. 56; Kamalov, *age.*, s. 41.

30 Grousset, *age.*, s. 396; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 196; Yakubovskiy, *age.*, s. 55-57; Enver Konukçu, "Berke Han", *DİA*, 5 (1992), s. 506; Kamalov, *age.*, s. 39; Fahreddin, *age.*, s. 41; Roux, *age.*, s. 319.

31 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 196-198; Kafalı, *age.*, s. 54; Kamalov, *age.*, s. 39.

32 Fahreddin, *age.*, s. 41; Saray, agm., s. 539; Konukçu, agm., s. 506.

33 Kafalı, *age.*, s. 54-55; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 198; Mustafa Uyar, "Orta Çağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, ed. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Ankara 2015, s. 213. Cûzcânî ve Ötemiş Hacı ise Berke Han'ın doğduğu andan itibaren Müslüman olduğunu ve bu doğrultuda yetiştirildiğini söylemektedirler. Bkz. Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî -Moğol İstilasına Dair Kayıtlar-*, çev. Mustafa Uyar, İstanbul 2016, s. 181; Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, haz. İlyas Kemalöğlu, Ankara 2018, s. 41; Kamalov, *age.*, s. 43-44.

34 Roux, *age.*, s. 358.

karşı karşıya getiren sebeplerden bir tanesi olduğunu ileri süren tarihçiler³⁵ olsa da Grousset, bunun iki tarafın birbiriyle münasebetlerini kesmesine neden olmadığını, bunun sadece diplomatik bir bahane olduğunu iddia etmektedir.³⁶

Hülegü Han, Batu Han'ın hayatını kaybetmesinin ardından daha önce niyetlendiği ancak Berke'nin araya girmesi sebebiyle çıkamadığı³⁷ Bağdad seferine çıkabilmiştir. 1258 yılı şubat ayı içerisinde Bağdat'ı ele geçiren Hülegü Han, şehri yerle bir ettiği gibi Abbasi Halifesi'ni de öldürmüştü.³⁸ Altın Orda Hükümdarı Berke Han'm, İlhanlı Hükümdarı Hülegü'nün Müslümanlara karşı yürüttüğü bu faaliyetlerden rahatsızlık duyduğunu belirten Reşidüddin ile Mirhand, Berke'nin “*o bütün Müslümanların şehirlerini harap etti. İslâm pâdişâhlarının hanedanlarının hepsini ortadan kaldırdı. Dost ile düşman arasında ayırın gözetmedi ve Halife'yi aka ve ini ile kengeş etmeden öldürdü. Eğer ebedî Allah yardımcı olursa, suçsuzların kanını ondan isteyeceğim*” dediğini ve bunun da iki taraf arasında savaşa neden olduğunu ifade etmektedir.³⁹

Hülegü Han, Cengiz Yasası gereğince, gerçekleştirmiş olduğu batı seferlerinin neticesinde elde ettiği ganimetlerin beşte ikisini Büyük Han'a vermeli, beşte birini Cuci Ulusu'na göndermeli, kalan beşte ikisini ise kendisi ile askerleri arasında paylaşmalıydı. Hülegü bu yasaya önceleri riayet etmesine rağmen Batu Han'ın ölümünün ardından baş gösteren istikrarsızlıkların da etkisiyle vergisini göndermemeye başlamıştı.⁴⁰ Berke Han, Altın Orda askerlerinin Hülegü'nün batı seferlerine ve Bağdat'ın zaptına katılması nedeniyle Hülegü Han'dan hem Azerbaycan'ı hem de ganimetten paylarına düşen kısmı adet olduğu üzere istemiş, ancak Hülegü atları için oldukça elverişli olan Mugan bozkırlarını bırakmak istemediğinden bunu kabul etmemişti.⁴¹ Hülegü, Cengiz Yasası'nın aksine ele geçirdiği toprakla-

35 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 200; Kamalov, *age.*, s. 43-45.

36 Grousset, *age.*, s. 397.

37 W. De. Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 396; Fahreddin, *age.*, s. 43; Kamalov, *age.*, s. 42.

38 Hacı Ahmet Özdemir, “Müsta'sım-Billâh” *DİA*, 32 (2006), s. 126; Spuler, *age.*, s. 62-63; İlhan Erdem, “Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağatay Mücadeleleri”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1997), s. 107; Yuvalı, “Hülâgü”, s. 474; Roux, *age.*, s. 331-333.

39 Reşidüddin, *age.*, s. 68; Muhammed b. Havenşah Mirhand, *Tarih-i Ravzatü's-Safâ fi Sîretü'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa*, tashih. Cemşid Kiyanfer, Tehran 1380, s. 4063; Grousset, *age.*, s. 367.

40 Tiesenhausen, *age.*, s. 322; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 199; Kamalov, *age.*, s. 42. İbn Vâsıl'a göre elde edilen ganimetin üçte biri Büyük Han'ın, üçte biri Cuci ailesinin, üçte biri ise Hülegü'nün kendisinin ve askerlerinin olmalıydı. Bkz. Tiesenhausen, *age.*, s. 151.

41 George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2015, s. 97; Kamalov, *age.*, s. 43; Ömer Subaşı, *Güncü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya- 1220-1346-*, İstanbul 2015, s. 105.

rın çoğunun kendisine ait olduğunu ileri sürüyordu.⁴² İbn Kesîr ve el-Mufaddal'a göre Berke Han'ın ganimetlerden ve esirlerden payına düşen kısmı istemek üzere Hülegü Han'a gönderdiği elçilerin öldürülmesi, iki taraf arasında savaşa sebep olmuştur.⁴³

Hülegü, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Hemedan'ın önde gelenlerinden 700 kişiyi, Berke'yi destekledikleri ve kendisi ile Mengü Han'a karşı bazı hareketlerde buldukları gerekçesi ile öldürtmüştü.⁴⁴ Bunun yanında Hülegü Han Bağdad seferi sırasında kendisine destek vermeye gelmiş olan bazı Cuci Ulusu mensuplarına karşı da tedbirler almıştı. Bunlar Tutar, Balagay ve Kuli adlı şehzadelerdi. Bunlardan Tutar, cezası Moğollarda ölüm olan büyüclük ve Hülegü'ye karşı muhalefet etmekle suçlanıyordu. İddiaya göre Tutar amcaoğlu şehzade Bulgan'ı yaptırdığı bir büyü ile öldürtmüştü. Hülegü Han, onu yakalattıktan sonra bağlı olduğu Berke Han'a yollamıştı. Tutar'la yaptığı görüşmenin ardından suçlu olduğuna kanaat getiren Berke Han, onu cezalandırması için Hülegü Han'a geri göndermiş, Hülegü de 2 Şubat 1260'ta Tutar'ı işlediği bu suçtan dolayı infaz ettirmişti. Bundan bir müddet sonra Balagay ve Kuli adlı şehzadeler de şüpheli bir biçimde hayatlarını kaybetmişlerdi. Bütün Cuci şehzadelerinin art arda hayatını kaybetmesi üzerine, onlara bağlı askerler ülkelerine kaçmışlardı.⁴⁵ Tarihçi Boyle'a göre bu askerlerin kaçışının sebebi, iki taraf arasında Ağustos/Eylül 1262'de meydana gelen bir savaştır.⁴⁶ Ermeni tarihçi Kirakos da Altın Orda Devleti'nden Hülegü'nün yanında gelmiş olan bazı soyluların; kadın, çocuk ve yaşlı demeden katledilmesinin, iki taraf arasında bir savaşa yol açtığını ifade etmektedir.⁴⁷

42 Kamalov, *age.*, s. 41-42.

43 İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, C.13, İstanbul T.Y., s. 410; Tiesenhausen, *age.*, s. 322; Subaşı, *age.*, s. 105.

44 Tiesenhausen, *age.*, s. 397; Kafalı, *age.*, s. 56; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 204; Kamalov, *age.*, s. 49.

45 Reşidüddin, *age.*, s. 60; Mirhand, *age.*, s. 4063; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-khāns", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, 5 (1968), s. 353; Mustafa Uyar, "Orta Çağ Moğol Sarayında 'Çadı Avı'", *Toplumsal Tarih*, 215 (2011), s. 63; Kamalov, *age.*, s. 50. Kaynaklarda Altın Orda askerlerinin bir kısmının, ülkesine dönemediklerinden dolayı Memlûklere sığındıklarına dair bazı bilgiler vardır. Dönemin tarihçilerinden Nüveyri'ye göre onlar, 200 kişilik bir grup ile 9 Kasım 1262'de (24 Zilhicce 660) yani Terek Nehri Muharebesi'nden önce Kahire'ye varırlarken (Tiesenhausen, *age.*, s. 289), Rüknüddin Baybars el-Mansûri'ye göre Terek Nehri Savaşı'ndan sonra 11 Ekim 1263'te (6 Zilhicce 661) 1000 kişilik büyük bir grupla Kahire'ye varmışlardır (Tiesenhausen, *age.*, s. 166).

46 Boyle, *agm.*, s. 353.

47 *Kirakos Ganjakets'i's History of the Armenians*, trans. Robert Bedrosian, New York 1986, s. 331; Subaşı, *age.*, s. 106.

Mengü Han'ın 1259 yılında hayatını kaybetmesinin ardından Arık Böke (1259-1264), Karakurum'da büyük Moğol hanı olarak tahta çıkarken, Çağatay Han'ı Algu'nun (1261-1266) desteğini alan kardeşi Kubilay ise bunu tanımayarak K'ai-p'ing şehrinde tahta çıkmıştı. Bu durum iki kardeş arasında bir iç çatışmaya yol açmıştı.⁴⁸ Hülegü ile Berke arasındaki anlaşmazlıklar her ikisinin de farklı tarafı desteklemesine neden olmuştu. Hülegü, Kubilay Han'ı desteklerken; Berke Han, Arık Böke'yi destekliyordu.⁴⁹ Spuler, Berke Han'ı Arık Böke'ye yakınlaştıran şeyin, muhtemelen göçebe hayat olduğunu söylerken; çok eski kültür memleketlerinin hâkimleri olan Hülegü ile Kubilay'ı birbirine yakınlaştıran şeyin ise bu kültür hayatı olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰ Berke ile Hülegü arasındaki gerginlik, Kubilay ile Arık Böke'nin büyük han olabilmek için 1264 yılına kadar sürdürdükleri mücadelelerin yaratmış olduğu belirsizlik ortamında, açık bir savaşa dönüşmüştür.⁵¹

Memlûkler 1260 yılında İlhanlılar ile yaptıkları Aynu Câlût Savaşı'nı kazanarak Moğolların ilerleyişini durdurmuşlar ve Suriye'ye hâkim olmuşlardı. Böylece Memlûkler ile İlhanlılar sınır komşusu haline gelmişlerdi. Bu Moğolların uğradıkları ilk büyük yenilgiydi. Memlûk Sultanı Kutuz (1259-1260), savaşın kazanılmasının ardından ülkesine döndüğü sırada suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiş ve yerine Baybars (1260-1277) geçmişti. Bu dönemde Memlûklerin dışardaki en büyük düşmanları Haçlılar, İlhanlılar ve Ermenilerdi. Bunların Memlûk Devleti'ni sürekli tehdit eder durumda olmaları ve Memlûklere karşı ittifak yapma ihtimalleri Memlûk Sultanı'nı onlara karşı bir ittifak arayışına itmişti.⁵² Memlûklerin İlhanlılara karşı kazandıkları bu büyük zaferin, Altın Orda Devleti'ni İlhanlılara karşı cesaretlendirmiş olması da muhtemeldir.

Bu sırada Memlûklerin ittifak yapmaları için en uygun devlet Altın Orda Devleti'ydi. Eğer bu ittifak gerçekleşirse Memlûk Sultanı Baybars bundan çifte kazanç sağlayacaktı. Bunlardan ilki, Altın Orda Devleti'nin tabileri olan Kıpçak Türkleri arasından kendi ordusu için yeni askerler toplayabilecek olması, ikincisi ise bu iki

48 Mustafa Uyar, "Buqa Chingsang: Protagonist of Qubilai Khan's Unsuccessful Coup Attempt Against the Hülegüid Dynasty", *Belleken*, 291/LXXXI (2017), s. 373; Nadir Devlet, "Altın Ordu", *DGBİT*, ed. Kenan Seyithanoğlu, IX (1999), s. 107; D'Ohsson, *age.*, s. 233-236; Roux, *age.*, s. 350-353; Kemalolu, *a.g.m.*, s. 46.

49 Kirakos, *age.*, s. 330; Vernadsky, *age.*, s. 189; Uyar, *a.g.m.*, s. 373-374; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 200; Kafalı, *age.*, s. 55-56; Roux, *age.*, s. 351; Kamalov, *age.*, s. 40.

50 Spuler, *age.*, s. 73; Kamalov, *age.*, s. 40.

51 Vernadsky, *age.*, s. 189; Kamalov, *age.*, s. 41.

52 Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI (2001), s. 31-32; Roux, *age.*, s. 354-357.

Moğol devletini birbirlerine düşürerek onları kendisi için zararsız bir hale getirecek olmasıydı. Bu sayede Hülegü Han'ın Aynu Câlût Savaşı'nın intikamını almak için Suriye'ye doğru hareket etmesinin de önüne geçmiş olacaktır.⁵³ Memlûkler ile Altın Orda Devleti coğrafi olarak birbirlerinden çok uzak olsalar da her ikisinin de aynı dine mensup olmaları ve Hülegü'ye karşı düşmanlık beslemeleri, aralarında sıkı bir bağ tesis edilebilmesine olanak tanımıştır.⁵⁴

Berke Han'ın Müslüman olduğunu ve Hülegü Han'la anlaşmazlık yaşadığını haber alan Memlûk Sultanı, 1261 yılında⁵⁵ Alan tacirleri vasıtasıyla Berke Han'a bir mektup göndermişti. Sultan Baybars mektubunda Hülegü Han'ın Müslümanlara karşı yaptığı fenalıkları sayarak, Berke'yi ona karşı kıskırtmaya çalışmış ve Hülegü Han'a karşı cihat yapmaya teşvik etmişti.⁵⁶ Yuvalı'nın ifade ettiği gibi, bu görüşmeler neticesinde ortak düşmanları Hülegü Han'a karşı bazı kararlar alsalar da fiilen ortak bir harekât başlatamamışlardır.⁵⁷ Berke Han'ın Memlûk Sultanı'na gönderdiği bir mektupta, aynı kam taşıdığı Hülegü'ye karşı bir zafer kazandığını bildirmesi,⁵⁸ iki taraf arasındaki görüşmelerin Terek Nehri Muharebesi'nin ardından da devam ettiğini bizlere açıkça göstermektedir.⁵⁹

Memlûkler ile Altın Orda Devleti arasında elçiler vasıtasıyla ittifak görüşmelerinin yapıldığı sıralarda, İlhanlıların da onlara karşı Hristiyan Avrupa ile temasa geçtiğini görüyoruz. Her iki tarafın da ortak düşmanı Memlûkler ile Altın Orda Devleti'ydı. Hülegü Han, Fransa Kralı ile Papa'ya iş birliği teklifi içeren mektuplar yollasa da bunlardan istediği gibi bir netice alamamıştı. Yuvalı'ya göre bunun sebebi "haçlı seferlerinden sonra papaların prestij kaybı ve Avrupa devletlerinin millî politikaya yönelmiş olmalarıdır." Bunun yanında parçalanmış ve birbirleri ile

53 Grousset, *age.*, s. 397.

54 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 200.

55 Rüknüddin Baybars el-Mansûri bu olayın tarihini 659 (1260-1261) yılı olarak verirken (Tiesenhausen, *age.*, s. 159); İbn Abdüzzâhir, 660 (1261-1262) yılı olarak vermektedir (Tiesenhausen, *age.*, s. 111). Çağdaşımız tarihçiler arasında da bu konuda birlik yoktur. Bu nedenle bazı tarihçiler bu hadisenin tarihini 1261 yılı olarak kabul ederlerken (Kafalı, *age.*, s. 57; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 200; Vernadsky, *age.*, s. 200), bazıları ise 1262 yılı olarak kabul etmektedirler (Yakubovsky, *age.*, s. 61; Roux, *age.*, s. 359; Gorusset, *age.*, s. 367).

56 Tiesenhausen, *age.*, s. 111, 159; Süleyman Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknü'd-din Baybars Zamanı Memluk Devleti'nin Dini Siyaseti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX (1994), s. 298; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 200; Kamalov, *age.*, s. 51; Roux, *age.*, s. 359.

57 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 201.

58 Tiesenhausen, *age.*, s. 161.

59 Kafalı, *age.*, s. 57-58.

çekişme halinde olan Moğollar, Batı dünyası için artık bir tehdit arz etmiyordu.⁶⁰ Altın Orda-İlhanlı çatışması bu gibi siyasi ittifakların yanında tarihsel süreçte ticarî ittifaklar da ortaya çıkartmıştı. Altın Orda Devleti, Memlûklular ve Venedik ile siyasi ve de ticari ortaklıklar kurarken İlhanlılar, Bizans ve Cenevizliler ile ittifak kurmuşlardı.⁶¹ Bu sadece İlhanlı-Altın Orda mücadelesinin değil, dünya ticaretinde söz sahibi olmak isteyen Venedik-Ceneviz çekişmelerinin de bir sonucuydu. Bizans, IV. Haçlı Seferleri sırasında aldığı zararları telafi için İlhanlı-Ceneviz bloğuna katılırken Memlûkler, İlhanlıların ilerleyişini durdurmak ve Kıpçak asıllı kölelerin temininde sorun yaşamamak amacıyla Altın Orda'nın kurmuş olduğu bloka dâhil olmuşlardı.⁶²

Bu sıralarda Altın Orda ile Bizans ilişkilerinin gerildiğini görmekteyiz. Türkiye Selçuklu Devleti bu dönemde, Moğol yanlısı IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile II. İzzeddin Keykavus (1246-1257) arasında ikiye bölünmüş vaziyetteydi. Hülegü Han, çıkarlarına ters hareket eden İzzeddin Keykavus'u ortadan kaldırmak için büyük bir ordu gönderince, Sultan II. İzzeddin Keykavus yakınlarıyla birlikte ilk olarak Antalya'ya, 1262 yılında ise İstanbul'daki Latin İmparatorluğu'nu yıkarak Bizans imparatorluğunu yeniden diriltir.⁶³ Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palaiologos'a (1259-1282) sığınmıştı.⁶⁴ İmparator ilk başlarda Sultan İzzeddin Keykavus'a karşı iyi davranırsa da daha sonra onu kendisine karşı bazı gizli faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle yakınlarıyla birlikte Enez (Ainos) Kalesi'ne hapsedirmiştir.⁶⁵ Bizans

60 Abdülkadir Yuvalı, "Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında (XIII. Yüzyılda)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1987), s. 127-128; Kamalov, *age.*, s. 46-47.

61 Sezgin Güçlüay, "Avrupa ile Türk İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)", *38. İCANAS Tarih ve Medeniyetler Tarihi (10-15.09.2007)*, III, Ankara 2012, s. 1433, Kamalov, *age.*, s. 48.

62 Güçlüay, *agm.*, s. 1433-1434.

63 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2015, s. 415; Vernadsky, *age.*, s. 189; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye –Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye–*, İstanbul 2013, s. 515; Yusuf Ayönü, "Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/1 (2009), s. 13

64 İbn Bibi, *age.*, s. 160; Georgos Akropolites, *Vekayiname*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 138; R. Shukurov, "Sultan İzz al-Dîn Kaykâvus II in Byzantium (1262-1264/1265)", *Der Doppeladler. Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert*, ed. Neslihan Asutay-Effenberger, Falko Daim, Mainz 2014, s. 40; Faruk Sümer, "Keykavus II", *DİA*, 25 (2002), s. 356; Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2005), s. 298-301; Kafalı, *age.*, s. 58.

65 İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçuk-Name)*, C.II, haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 161; Kerîmüddin Mahmudi Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara

İmparatoru ayrıca Hülegü Han'a yaranmak için boğazları da kapattırmıştı.⁶⁶ II. İzzeddin Keykavus'un tutuklanması ve ardından yaşananlar, bazı tarihçiler tarafından Terek Nehri Muharebesi'nden önce olmuş ve bu savaşın sebeplerinden biriymiş gibi gösterilmesine rağmen,⁶⁷ Makrîzî, Aynî ve Baybars el-Mansurî gibi tarihçiler, kitaplarında bu hadiseden daha geç bir tarih olan 662 (1263-1264) yılı olaylarını anlatırken bahsetmektedirler.⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak⁶⁹ ile Mehmet Suat Bal⁷⁰ da II. İzzeddin Keykavus'un en erken 1263-1264 yılında tutuklanmış olabileceği görüşündedirler. Bu yüzden bu olayın Terek Nehri Muharebesi'nin sebeplerinden birisi olması konusu şüphelidir.

Bunların yanında tarihçiler tarafından Terek Nehri Muharebesi'nin sebebi olarak ileri sürülen başka nedenler de vardır. İbn-i Kesîr'e göre bu savaşın sebeplerinden birisi, Berke Han'ın Cengiz yasalarını değiştiren Hülegü Han'a hesap sormak istemesidir.⁷¹ Ermeni tarihçi Kirakos'a göre ise Mengü Han'ın, Berke'nin kışkırtmaları neticesinde Çağatay neslini yok etmesi ve bundan oldukça rahatsız olan Algu'nun, Hülegü Han'ı kendisine yardım edeceğini söyleyerek Berke Han'a karşı savaşa teşvik etmesidir.⁷² İlhanlı devri tarihçilerinden Reşîdüddin ise savaşın sebebi olarak, Berke Han'ın bazı hareketlerine kızan Hülegü Han'ın "*gerçi Berke akadır, ama bana karşı utanma ve insafî olmadığı, beni tehdit edip kaba bir tarzda hitap ettiği için bundan sonra artık ondan korkmayacağım*" diyerek, bu doğrultuda hareket etmesini göstermektedir.⁷³ J. P. Roux diğerlerinden farklı olarak, Berke Han'ın Hülegü Han'ın temsil ettiği İranlılara karşı geleneksel olarak küçümseme duygusu besle-

2000, s. 56-57; Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2014, s. 397; Turan, *age.*, s. 516-517; Tiesenhausen, *age.*, s. 351; Sümer, *agm.*, s. 356; Bal, *agm.*, s. 301; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 260; Kafalı, *age.*, s. 58.

66 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 202.

67 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 202; Kamalov, *age.*, s. 55-56.

68 Takiyyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *es-Sülûk li-Mârifeti Dîveli'l-Mülûk*, c.2, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1418/1997, s. 14; Bedrüddin Mahmûd el-Aynî, *İkdü'l-cumân fi Târîhi Ehli'z-zaman*, c.1, thk. Dr. Mahmûd Muhammed Emîn, Kahire 2010/1431, s. 387; Baybars el-Mansurî, *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre*, thk. Donald S. Richards, Beyrut 1998/1419, s. 93.

69 Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkan'lardaki Destenî Öncüsü*, Ankara 2002, s. 33.

70 Bal, *agm.*, s. 302.

71 İbn Kesîr, *age.*, s. 416.

72 Kirakos, *age.*, s. 331; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 537; Kamalov, *age.*, s. 56-57.

73 Reşîdüddin, *age.*, s. 68; Grousset, *age.*, s. 367; Kamalov, *age.*, s. 57.

yen Türk dünyasının mirasçısı olduğunu söyleyerek, bu mücadeleye farklı bir bakış açısı getirmektedir.⁷⁴

Savaşın Başlaması, Seyri ve Sonuçları

Yaz mevsiminde bölgedeki sıcaklıkların artması ve nehirlerin taşması, bu mevsimde savaşmayı imkânsız hale getirmekteydi.⁷⁵ Bu yüzden bu dönemde iki taraf arasında meydana gelen savaşlara baktığımızda, bunların genel olarak kış mevsiminde meydana geldiklerini görmekteyiz. Berke Han yukarıda saydığımız bütün bu sebeplerden dolayı İlhanlılar ile savaşmaya karar verince, Cuci Ulusu'ndaki ve ona bağlı yerlerdeki bütün askerî birliklerin toplanması için emirler vermişti. Berke Han'ın yeğeni Nogay komutasındaki 30 bin kişilik Altın Orda ordusu, Derbend'i geçtikten sonra Şirvân civarında konaklamıştı. Hülegü Han bunu haber alınca derhâl İran'ın bütün bölgelerinden askerlerin toplanması için emirler vermişti. Toplanan bu ordunun içerisinde vassal Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan hâkimleri de yer alıyorlardı. Hülegü Han, 20 Ağustos 1262'de Berke'ye karşı koymak için Aladağ'dan harekete geçmiş ve adamlarından Şiremün Noyan'ı, Samagar Noyan ve Atabay Noyan⁷⁶ ile birlikte önden göndermişti.⁷⁷ Kirakos'un dediğine göre Hülegü ordusunu üç kola ayırmıştı.⁷⁸

İlhanlı ordusu 1262 yılı Ekim ayında Şamahı'ya vardıktan sonra Altın Orda askerlerinin ani bir saldırısına uğramıştı. Altın Orda askerleri bu savaş sırasında Şiremün'ün askerlerini bozguna uğrattıysa da⁷⁹ desteğe gelen Abatay Noyan 15 Kasım Çarşamba günü Şabran/Şaberan yakınlarında meydana gelen savaşta onlardan

74 Roux, *age.*, s. 358.

75 Kirakos, *age.*, s. 332; Subaşı, *age.*, s. 105.

76 Kazvîni kitabında Abatay'ın yerine Abaka'nın adını vermektedir. Bkz. Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, tahk. Doktor Abdülhüseyin Nevâi, Tehran 1985, s. 590. Buna karşın diğer kaynaklardan bunun Abatay olduğu anlaşılmaktadır.

77 Reşidüddin, *age.*, s. 68; Fahrüddin Ebu Süleyman Davud b. Tacüddin Fahr-i Benâketî, *Târîh-i Benâketî (Ravzat ül'l-ebbâb fî ma'rîfe't-tevârîh ve'l-enisâb)*, nşr. Cafer Şiar, Tehran 1348, s. 424; Gıyâsu'd-dîn b. Husâmü'd-dîn Huseynî Hândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, nşr. Muhammed Debîr Siyâki, C.III, Tehran 1362, s. 102; Mirhand, *age.*, s. 4064; Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 1995, s. 79; Fahrüddin, *age.*, s. 43-44; Grousset, *age.*, s. 397; Boyle, *a.g.m.*, s. 353; Kamalov, *age.*, s. 57-58; Subaşı, *age.*, s. 106; Yuvah, *İlhanlı Târîhi*, s. 204. Buna karşın İbn Vâsil ilk harekete geçen tarafın Berke Han değil Hülegü Han olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Tiesenhäusen, *age.*, s. 151; Kamalov, *age.*, s. 57-58.

78 Kirakos, *age.*, s. 331.

79 Reşidüddin, *age.*, s. 68; Kirakos, *age.*, s. 331; Benâketî, *age.*, s. 424; Mirhand, *age.*, s. 4064; Hândmîr, *age.*, s. 102; Subaşı, *age.*, s. 106.

birçoğunu öldürmüştü. Bu savaş sırasında Kral Ulu David (1247-1270) komutasındaki Gürcü askerleri ile Sargis Cakeli de İlhanlılara destek vermişler ve oldukça fayda göstermişlerdi. Savaş neticesinde her iki taraftan da çok sayıda asker ölmüş, Nogay ise canını ancak kaçarak kurtarabilmişti.⁸⁰ Hülegü Han düşmanın kaçtığı haberini alınca, 20 Kasım 1262 Salı günü Berke Han'la savaşmak için Şamahı'dan harekete geçilmesi emrini vermişti. Bu sırada Şabran'da toplanmış olan bazı kişiler, durumdan istifade ederek Vezir Seyfeddin Bitikçi, Gürcistan'dan Hoca Aziz ve Hoca Mecdeddin Tebrizi'ye saldırıp yakalamış, daha sonra Şabran'a götürmüşlerdi. Onlar burada yarglandıktan sonra idam edilmişlerdir.⁸¹

İlhanlı askerleri ile Altın Orda kuvvetleri arasında, 7 Aralık 1262 (23 Muharrem 661) Cuma günü Derbend'de meydana gelen ve cumartesi günü akşamına kadar devam eden savaş neticesinde galip gelen İlhanlı askerleri, Derbend'i ele geçirmişlerdi.⁸² İki taraf arasında bundan kısa bir süre sonra 15 Aralık 1262'de meydana gelen bir diğer savaş da yine İlhanlı ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Altın Orda askerleri, Terek Nehri'nin öte tarafına çekilmişlerdir.⁸³ Galip gelen Hülegü Han; İlğay Noyan, Tudavun Bahadır, Batu, Salçiday, Çağan, Bulargu ve Dokuz gibi önde gelen komutanlarına Berke'nin askerlerini izlemeleri için emir vermişti.⁸⁴ Hândmîr; Abaka, Şiremün Noyan ve Abatay'ın da bu sırada İlhanlı ordusu içerisinde yer aldığı ve Abatay'ın ordunun lideri olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Şeyh Üveys ile Benâketî'nin Abaka'nın onları kendi topraklarında takip ettiğini söylemesi,⁸⁶ Reşidüddin'in, Şiremün ile Abatay'ın Terek Nehri'ni

80 Reşidüddin, *age.*, s. 68; *Kartlis Tskhovreba A History of Georgia*, ed. Stephen Jones, trans. Dmitri Gamq'relidze, Tbilisi 2014, s. 358; Benâketî, *age.*, s. 424; Subaşı, *age.*, s. 106-107; Kamalov, *age.*, s. 58; Boyle, *a.g.m.*, s. 353.

81 Reşidüddin, *age.*, s. 68-69; Benâketî, *age.*, s. 424; Mirhand, *age.*, s. 3064; Boyle, *a.g.m.*, s. 353; Subaşı, *age.*, s. 107. Reşidüddin, Gürcistan valilerinden Hoca Aziz'in öldürüldüğünü söylese de Anonim Gürcü Vakayinamesi'nde onun Gürcü Kralı tarafından daha önce öldürüldüğü ve kesik başının Tiflis'e gönderilerek burada sergilendiği yazmaktadır. Bkz. *Kartlis Tskhovreba*, s. 356; Subaşı, *age.*, s. 107.

82 Reşidüddin, *age.*, s. 69; Benâketî, *age.*, s. 424; Mirhand, *age.*, s. 3064; Hândmîr, *age.*, s. 102; Subaşı, *age.*, s. 107; Boyle, *a.g.m.*, s. 353.

83 Reşidüddin, *age.*, s. 69; Benâketî, *age.*, s. 425; Kazvîni, *age.*, s. 590; Vassâf, *age.*, s. 28; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 204; Subaşı, *age.*, s. 107; Fahreddin, *age.*, s. 43; Amitai-Preiss, *age.*, s. 79; Kafalı, *age.*, s. 57; Boyle, *a.g.m.*, s. 353-354.

84 Reşidüddin, *age.*, s. 69; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 204; Kamalov, *age.*, s. 59.

85 Hândmîr, *age.*, s. 102.

86 *Ta'rikh-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais)*, J. B. Van Loon, S. Gravenhage 1954, s. 35; Benâketî, *age.*, s. 425

geçmeden önce Abaka'ya babasının yanına geri dönmesini önerdiğini, ancak bu teklifin Abaka tarafından reddedildiğini bildirmesi⁸⁷ ve tarihçi Boyle'un İlhanlı ordusunun sembolik olarak Abaka'nın komutası altında olduğunu ifade etmesi,⁸⁸ Hândmîr'in yukarıda verdiği bilgiyi doğrulayıcı niteliktedir. Bütün bu bilgilerden Altın Orda askerlerini takip ile görevlendirilen İlhanlı ordunun asıl liderinin Abatay, görünürdeki liderinin ise Hülegü'nün oğlu Abaka olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Verilen emre uyan İlhanlı askerleri, Terek Nehri'nin öte tarafına geçmişlerdi. Buranın Altın Orda emîrleri ile komutanlarının çadırlarıyla dolu olduğunu ve çok sayıda at, deve, inek, koyun vb. bulunduğunu gören İlhanlı askerleri, bunların koruyucularının olmamasından istifade ederek, orada üç gün boyunca eğlence ile meşgul olmuşlardı.⁸⁹ İlhanlı ordusunun hazırlıksız bir durumda olduğunu görünce, hızla geriye dönerek taarruza geçen Altın Orda askerleri, 13 Ocak 1263'te⁹⁰ Terek Nehri kıyısında onlarla savaşa tutuşmuşlardı. Sabahtan başlayıp gün bitene kadar devam eden bu savaş neticesinde İlhanlılar ağır bir yenilgi almışlardı. Kaçarak hayatta kalmayı başaran İlhanlı askerlerinin bir kısmı, donmuş Terek Nehri'nden geçtikleri sırada ince buz tabakasının aniden kırılması neticesinde suda boğularak hayatlarını kaybetmişlerdi. Savaşın ardından hayatta kalmayı başaran Abaka, buradan Şabran'a gitmiştir.⁹¹ Hülegü Han ise 22 Nisan 1263'te Tebriz'e geri dönmüştü.⁹² Savaş Berke Han'ın üstünlüğü ile bitmesine karşın, Kirakos ve Marco Polo bu savaşın Hülegü'nün üstünlüğü ile bittiğini söylemektedirler.⁹³ Fakat Amitai Preiss'in de ifade ettiği gibi, bunun sebebi muhtemelen onların Hülegü'nün önceki zaferlerini son savaşla karıştırmaları olmalıdır.⁹⁴

87 Reşidüddin, *age.*, s. 69.

88 Boyle, *agm.*, s. 353.

89 Reşidüddin, *age.*, s. 69; Hândmîr, *age.*, s. 102; Kamalov, *age.*, s. 59; Subaşı, *age.*, s. 107.

90 İbn Vâsil'a istinaden Yakubovsky ve Vernadsky bu savaşın tarihini 1263-1264 (622) olarak vermektedirler (Vernadsky, *age.*, s. 201; Yakubovsky, *age.*, s. 59). Ancak Reşidüddin'in verdiği bilgiler ile savaşın örtüşmesi ve Berke Han'ın Mayıs 1263'te Memlûk Sultanı'na gönderdiği mektupta kazandığı zaferden bahsetmesi (Tiesenhausen, *age.*, s. 161), Reşidüddin'in verdiği bilginin daha doğru olduğunu düşündürmektedir. Kafalı, *age.*, s. 57-58.

91 Reşidüddin, *age.*, s. 69-70; Kirakos, *age.*, s. 332; Benâketî, *age.*, s. 425; Hândmîr, *age.*, s. 102; Kazvîni, *age.*, s. 590; Vassâf, *age.*, s. 28; Mirhand, *age.*, s. 4065; Kesir, *age.*, s. 416; Tiesenhausen, *age.*, s. 251, 351; *Ta'rih-i Shaikh Uwâis*, s. 35; Subaşı, *age.*, s. 107-108; Kamalov, *age.*, s. 59; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 204; Kafalı, *age.*, s. 57; Grousset, *age.*, s. 367, 397; Fahreddin, *age.*, s. 43-44; Boyle, *agm.*, s. 353-354.

92 Reşidüddin, *age.*, s. 70; Benâketî, *age.*, s. 425; Subaşı, *age.*, s. 108.

93 Kirakos, *age.*, s. 332; *Marcopolo Seyahatnamesi*, C. II, haz. Filiz Dokuman, Y.Y., T.Y., s. 221-224.

94 Amitai-Preiss, *age.*, s. 80.

Savaşta sonra ölen Moğol askerlerinin çokluğunu gören Berke Han'ın, “*Allah, Moğolların Moğolların kılıcıyla öldüren Hülegü'yü utandırсын. Eğer bir olsaydık, dünyayı tamamen fethetmiş olurduk*” minvalinde bir cümle söylediği rivayet edilmektedir.⁹⁵ Hülegü'nün bozguna uğradığı bu savaş, tarihte “Demir Kapı” (Derbend) Savaşı olarak da adlandırılmaktadır.⁹⁶

Hülegü Han bu yenilginin ardından, Berke Han'ın Tebriz'de faaliyet gösteren tacirlerinin mallarını yağma ettirdiği gibi kendilerini de katletmişti. Bunu haber alan Berke Han ise misilleme olarak, Hülegü'nün Deşt-i Kıpçak'ta ticaret yapan tacirlerini öldürtmüştür. Bunun neticesinde iki taraf arasındaki ticaret yolları kapanmıştır. Böylece siyasi ilişkileri zaten kötü olan bu iki ulusun ticari ilişkileri de bozulmuştur.⁹⁷

Hülegü Han, Tebriz'e döndükten sonra Irak, Horasan ve Mâzenderân bölgelerini Ceyhan Nehri'ne kadar büyük oğlu Abaka'ya, Siba sınırına kadar Arran ve Azerbaycan'ı Altın Orda'dan gelebilecek herhangi bir saldırıyı engellemesi amacıyla diğer oğlu Yeşmut'a, Diyâr-ı Rebia'dan Fırat'ın kıyasına kadar olan yerleri Emîr Tudavun'a, Tebriz'i Melik Sadreddin'e ve diğer yerleri de çeşitli emirlere emanet etmişti.⁹⁸ Hülegü Han, Gürcü Kralı Ulu David'e ise savaş sırasındaki başarıları nedeniyle büyük hürmet göstermiş ve Kral ile askerlerini çok sayıda hediye ile ödüllendirmişti. Savaşta Gürcü Kralı'nın yanında yer alan Sargis Cakeli'ye ise savaş sırasında hayatını kurtardığı için Karnukalaki (Erzurum) ile sınır bölgelerini vermişti.⁹⁹

Hülegü'nün ilk olarak 1260'da Aynu Câlût Savaşı'nda, daha sonra da 1263'te Terek Nehri Muharebesi'nde üst üste iki yenilgi alması, Cengiz Han ve oğullarının yenilmez olduklarına dair Çin, Türkistan, Doğu Avrupa ve Ön Asya'da yerleşmiş olan anlayışın yıkılmasına yol açmıştır.¹⁰⁰ Bunun yanında Moğolların düşmanları

95 Tiesenhausen, *age.*, s. 153; Yakubovskiy, *age.*, s. 59; Vernadsky, *age.*, s. 201; Kamalov, *age.*, s. 59-60; Fahreddin, *age.*, s. 43-44; Konukçu, *a.g.m.*, s. 506; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 204.

96 Tiesenhausen, *age.*, s. 153, 155; Kamalov, *age.*, s. 59; Fahreddin, *age.*, s. 44.

97 Vassâf, *age.*, s. 28; Yakubovskiy, *age.*, s. 59-60; Grousset, *age.*, s. 397; Aydoğmuşoğlu, *age.*, s. 69. Bu hadiseyi savaşta önce olmuş gibi göstererek, savaşın sebeplerinden birisiymiş gibi gösteren tarihçiler olsa da (Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 204; Kamalov, *age.*, s. 50), bu olay Vassaf, Yakubovskiy ve Grousset'in de belirttiği gibi Terek Nehri Muharebesi'nden sonra gerçekleşmiştir. Bkz. Vassâf, *age.*, s. 28; Yakubovskiy, *age.*, s. 59-60; Grousset, *age.*, s. 397.

98 Reşidüddin, *age.*, s. 71; Subaşı, *age.*, s. 108.

99 *Kartlis Tskhovreba*, s. 358; Subaşı, *age.*, s. 109.

100 Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 205.

yerine birbirleri ile mücadeleye girişmeleri, Moğol istilalarının kesin bir şekilde durmasına neden olmuştur.¹⁰¹ Çünkü bu savaş yüzünden Berke Han, Avrupa'daki seferlerini, Hülegü Han ise Suriye'deki seferlerini ertelemek zorunda kalmıştı.¹⁰² Berke ile Hülegü arasında meydana gelen bu muharebe, iki ülke arasında aralıklarla yaklaşık bir asır devam edecek olan savaş ve düşmanlık devresinin de aynı zamanda başlangıcı olmuştur.¹⁰³ Arık Böke ile Kubilay arasında hanlık merkezinde meydana gelen savaşın ardından, Hülegü Han ile Berke Han arasında patlak veren bu savaş, Moğol birliğinin ve Moğol İmparatorluğu'nun sonunun geldiğini göstermesi açısından da oldukça önem arz etmektedir.¹⁰⁴

101 Grousset, *age.*, s. 368.

102 Roux, *age.*, s. 359.

103 Kafalı, *age.*, s. 58.

104 Roux, *age.*, s. 360.

Kaynaklar

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013.
- Alan, Hayrunnisa, “İlhanlılar”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizsoğulları*, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, ss.150-180.
- Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 1995.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Tarihte Tebriz*, Ankara 2014.
- Ayönü, Yusuf, “Dördüncü Haçlı Seferi'nin Batı Anadolu'nun Türkleşme Sürecine Etkisi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIV/1 (2009), ss.5-20.
- Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlükleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17 (2005), ss.295-310.
- Barthold, W., “Cengiz Han”, *İA*, 3 (1977), ss.91-98.
- Barthold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.
- Baybars el-Mansûrî, *Żubdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre*, thk. Donald S. Richards, Beyrut 1998/1419.
- Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî, *İkdü'l-cumân fî Târîhi Ehli'z-zaman*, c.1, thk. Dr. Mahmûd Muhammed Emîn, Kahire 2010/1431.
- Boyle, J. A., “Dynastic and Political History of the Īl-khāns”, *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, 5 (1968), ss.303-422.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000.
- Devlet, Nadir, “Altın Ordu”, *DGBİT*, ed. Kenan Seyithanoğlu, IX (1999), ss.103-178.
- D'Ohsson, Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, çev. Ekrem Kalan, İstanbul 2014.
- Durak, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, 3/1 (2008), ss.251-258.
- Erdem, İlhan, “Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağatay Mücadeleleri”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1997), ss.106-112.

Fahredden, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2003.

Fahrüddin Ebu Süleyman Davud b. Tacüddin Fahr-i Benâketî, *Târîh-i Benâketî (Ravzat ül'l-elbâb fi ma'rife't-tevârîh ve'l-enisâb)*, nşr. Cafer Şiar, Tehran 1348.

Georgos Akropolites, *Vekayiname*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008.

Gıyâsu'd-dîn b. Husâmu'd-dîn Huseynî Hândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, III, Tehran 1362.

Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinde Çingizlüler*, Ankara 2017.

Grousset, René, *Stepler İmparatorluğu Attâ, Cengiz Han, Timur*, çev. Halil İnalçık, Ankara 2011.

Güçlüay, Sezgin, "Avrupa ile Türk İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)", 38. *ICANAS Tarih ve Medeniyetler Tarihi (10-15.09.2007)*, III, Ankara 2012, ss.1429-1436.

Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*, tahk. Doktor Abdülhüseyn Nevâi, Tehran 1985.

İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk-Name)*, C.II, haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, C.13, İstanbul T.Y.

Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976.

Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, 7 (1993), ss.367-369.

Kamalov, İlyas, *Moğollar'ın Kafkasya Politikası*, İstanbul 2003.

Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI (2001), ss. 31-45.

Kartlis Tskhovreba A History of Georgia, ed. Stephen Jones, trans. Dmitri Gamq'relidze, Tbilisi 2014.

Kemaloğlu, İlyas, *Altın Orda ve Rusya –Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi–*, İstanbul 2015.

Kemaloğlu, İlyas, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2016, ss.29-68.

Kerîmüddin Mahmudi Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Kırakos Ganjakets'i's History of the Armenians, trans. Robert Bedrosian, New York 1986.

Konukçu, Enver, "Berke Han", *DİA*, 5 (1992), ss.506-507.

Kuşçu, Ayşe D. Erdem, "İlhanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", *Türkler*, 8 (2002), ss.364-376.

Köprülü, Fuad, "Daruga", *İA*, III (1977), ss.486-489.

Marcopolo Seyahatnamesi, haz. Filiz Dokuman, II, Y.Y., T.Y.

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzânî, *Tabakât-ı Nâsırî -Moğol İstilasına Dair Kayıtlar-*, çev. Mustafa Uyar, İstanbul 2016.

Muhammed b. Havenşah Mirhand, *Tarih-i Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa*, tashih. Cemşid Kıyanfer, Tehran 1380.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkan'lardaki Destenî Öncüsü*, Ankara 2002.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2015.

Ötemiş Hacı, *Çengiz-Nâme*, haz. İlyas Kemaloğlu, Ankara 2018.

Özbek, Süleyman, "El-Melikü'z-Zahir Rüknü'd-din Baybars Zamanı Memluk Devleti'nin Dini Siyaseti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX (1994), ss.289-307.

Özdemir, H. Ahmet, *Moğol İstilas Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İstanbul 2005.

Özdemir, Hacı Ahmet, "Müsta'sım-Billâh" *DİA*, 32 (2006), ss.126-127.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Moğollar", *DİA*, 30 (2005), ss.225-229.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Ögedey Han", *DİA*, 34 (2007), ss.21-22.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara 2013.

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, İstanbul 2001.

Saray, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, 2 (1989), ss.538-540.

Shukurov, R., “Sultan Izz al-Dīn Kaykāwus II in Byzantium (1262-1264/1265)”, *Der Doppeladler. Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert*, ed. Neslihan Asutay-Effenberger, Falko Daim, Mainz 2014, ss.39-52.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011.

Subaşı, Ömer, *Gürcü-Moğol İlişkisi -Güney Kafkasya- 1220-1346-*, İstanbul 2015.

Sümer, Faruk, “Keykavus II”, *DİA*, 25 (2002), ss.355-357.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2014.

Tahrîr-i Târîh-i Vassâf, yay. ‘Abdu’l-Muhammed Âyetî, Tehran 2004.

Takiyyüddin Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizi, *es-Sülûk li-Mârifeti Düvelî’l-Mülûk*, c.2, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut 1418/1997.

Ta’rikh-i Shaikh Uwais (History of Shaikh Uwais), J. B. Van Loon, S. Gravenhage 1954.

Tiesenhausen, W. De., *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye –Siyasî Tarih Alp Arslan’dan Osman Gâzi’ye-*, İstanbul 2013.

Uyar, Mustafa, “Orta Çağ Moğol Sarayında ‘Cadı Avı’”, *Toplumsal Tarih*, 215 (2011), ss.60-64.

Uyar, Mustafa, “Orta Çağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine”, *Yücel Özkaya’ya Armağan Yazılar*, ed. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Ankara 2015, ss.211-233.

Uyar, Mustafa, “İlhanlı (İran Moğolları) Devleti’nin Önemli Yaylak ve Kışlakları” *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, İstanbul 2013, ss.244-257.

Uyar, Mustafa, “Buqa Chingsang: Protagonist of Qubilai Khan’s Unsuccessful Coup Attempt Against the Hülegüid Dynasty”, *Bellesten*, 291/LXXXI (2017), ss.374-386.

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2015.

Yakubovskiy, A. Yu., *Altınordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara 1976.

Yuvah, Abdülkadir, “Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında (XIII. Yüzyılda)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1987), ss.121-129.

Yuvah, Abdülkadir, “Yakınoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. y.y.)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3 (1988), ss.63-74.

Yuvah, Abdülkadir, “Hülâgü”, *DİA*, 18 (1998), ss.473-475.

Yuvah, Abdulkadir, “Daruga”, *DİA*, 8 (1993), ss.505-506.

Yuvah, Abdülkadir, “İlhanlılar”, *DİA*, XXII (2000), ss.102-105.

Yuvah, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017.